

УДК [7.071.1+7.071.4](477-25)

ПЕДАГОГІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ ІВАНА ФЕДОРОВИЧА СЕЛЕЗНЬОВА *

Оксана Сторчай

У статті запропоновано реконструкцію викладацької діяльності талановитого київського художника Івана Федоровича Селезньова (1856–1936) за спогадами його учнів.

Ключові слова: Іван Федорович Селезньов – викладач, школа М. Мурашка, Київське художнє училище, художня студія І. Селезньова.

The reconstruction of teaching activities of Kiev talented artist Ivan Seleznev (1856–1936) according to the recollections of his students is offered.

Keywords: Ivan Seleznev a teacher, a professor, Murashko School, Kiev Art School, I. Seleznev art studio.

П'ятидесятирічна педагогічна діяльність київського художника, першокласного портретиста Івана Федоровича Селезньова (1856–1936) дотепер мало вивчена, хоча відіграла важливу роль у фаховому становленні багатьох художників, архітекторів, мистецтвознавців і загалом в естетичному вихованні творчої молоді (зокрема, творчості художника присвячені дві ґрунтовні монографічні статті сучасних дослідників – С. Рябічевої і Л. Толстової [8, с. 27–29; 12, с. 46–53]).

Усе своє життя І. Селезньов викладав – спочатку в славетній рисувальній школі М. Мурашка, згодом у Київському художньому училищі, Політехнічному інституті та в інших архітектурних і технічних навчальних закладах Києва, у 1920–1930-х роках мав власну художню студію. На жаль, поки що не знайдено зафіксованих на папері теоретичних і методичних викладок, навчальних програм Селезньова-педагога, його конспектів, проте збереглися спогади його учнів і насамперед його студійців – Я. Затенацького і Ф. Масютіна, П. Мусієнка, завдяки яким і можна скласти загальне уявлення про методи та принци-

пи викладання художника. (Цінним і цікавим додатком до статті буде публікація архівного матеріалу – спогадів мистецтвознавця, художника-кераміста, інженера-технолога П. Мусієнка про І. Селезньова) [15а, арк. 31–34].

Варто коротко розглянути, у кого саме набував зображальної грамоти і живописної майстерності І. Селезньов. Початкову фахову освіту, як і ґрунтовну підготовку для вступу в Петербурзьку Академію мистецтв, художник отримав у М. Мурашка, учнем якого був у Київській прогімназії з 1868 по 1872 роки. Доречні будуть, сповнені любові та великої вдячності, його слова до свого першого вчителя: «Дорогий Микола Івановичу, в мене велике свято (мається на увазі присудження І. Селезньову золотої медалі за програмний твір) і я анітрохи не сумніваюсь, що Ви також порадуетесь за мене, за Вашого колишнього учня, якому Ви на початку дали найголовніше – це любити мистецтво. Це не фраза, Микола Івановичу, – це підсумок моїх останніх розмірковувань» [13, с. 35].

Дійсно, І. Селезньову щастило на викладачів. Так, після вступу в 1872 ро-

* Висловлюємо подяку головному хранителю Сумського художнього музею Надії Юрченко за надані світлини творів Івана Селезньова. – Авт.

ОКСАНА СТОРЧАЙ. ПЕДАГОГІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ ІВАНА ФЕДОРОВИЧА СЕЛЕЗНЬОВА

ці до Петербурзької Академії мистецтв, П. Чистяков узяв його під свою опіку. Він став улюбленим учнем знаменитого педагога і талановитого рисувальника (між ними зав'язалися близькі дружні стосунки). «В своих воспоминаниях с особой любовью и теплотой говорил Иван Федорович о любимом учителе и друге Павле Петровиче Чистякове, — писал Я. Затенацкий. — По моей и Марьямчине просьбе Иван Федорович впоследствии написал воспоминания о П. П. Чистякове, один экземпляр рукописи он подарил мне, который к сожалению погиб, вместе с моей библиотекой, в годы Великой Отечественной войны...» [4, арк. 6; 11, с. 246–258].

Від свого вчителя І. Селезньов перейняв багато цінного в живописній і педагогічній майстерності. Згодом він розповідав своїм учням цікаві епізоди з педагогічної практики вчителя, про що згадує Ф. Масютін: «П. П. Чистяков предлагал зазнавшимся академистам такую простую задачу — нарисовать карандаш в ракурсе, чем нередко ставил их в затруднительное и смешное положение. Меня он тоже заставил поработать. Я имел уже малую медаль и, вообще, шел хорошо в академии. Однажды Павел Петрович сказал: “Зайди, Ваня, ко мне; попишешь у меня — я посмотрю”. Это было очень лестно. Урок у Чистякова для частных лиц стоил 50 р. Я явился к нему с извинением, сказав, что не зная что буду писать, не взял с собой натурщика. — Натурщика, Ваня... Зачем? Вот мы тебе натюрморт соберем. Это будет полезнее. Из старой дамской шляпы он сорвал запыленные искусственные цветы, воткнул их вазу, бросил какую то материю в виде драпировки и сказал — пиши... — Я две недели писал этот натюрморт. — Но, почему Ив. Ф., спросил я. — Во-первых, он потребовал совершенную форму, ну, а потом — тона... Но эти две недели дали мне больше, чем год пребывания в Академии» [15, арк. 7; 5, с. 495–518].

(До речі, П. Чистяков завжди запрошував найкращих своїх учнів для додаткових вечірніх занять у власну майстерню і навчав їх безкоштовно. Учитель також проводив заняття і в приватних студент-

ських гуртках. Так поступово утворювалося дружнє коло «чистяковців», про яке тепло згадували всі його учасники).

Загалом, школа П. Чистякова, яку пройшов І. Селезньов, поєднувала в собі ретельне і багаторічне вивчення визначних творів живопису, критичне освоєння академічного досвіду та аналітичний підхід до натури. Дослідниця педагогічної практики П. Чистякова І. Гінзбург зауважує: «Основной заслугой Чистякова перед русским искусством было то, что законы живописи он ставил в полную зависимость от законов природы и стоял в своей системе рисунка, в понимании цвета, образа и композиции на реалистических позициях, горячо отстаиваемых» [1, с. 38; 2].

Під час свого навчання в Академії Іван Селезньов багато займався копіюванням творів західноєвропейських митців (Мурільйо, Рембрандта та ін.) в залах Ермітажу і в цьому ремеслі досяг чималих успіхів. Він добре вивчив музейні зібрання С.-Петербурга. Пізніше копіюванню живопису і вивченню музейних колекцій І. Селезньов відводив важливе місце у своїй педагогічній практиці: «Художественные музеи надо Вам глубоко изучать, любить и работать над копиями с произведений прославленных мастеров. Запомните, говорил Иван Федорович, обращаясь к студийцам, что художественные музеи для художника, это та же высшая школа, которую надо почаще посещать и работать изучая работы крупных живописцев. — Помните, что все крупные и даже великие художники очень много трудились над изучением творений своих предшественников, копируя их картины, постигая тайны их творчества... даже когда вы будете уже художниками, участвующими на художественных выставках, не забывайте музеев, почаще их посещайте и не гнушайтесь поработать над копиями с произведений крупных мастеров живописи. И работайте над копиями не спеша, старайтесь как можно глубже заглянуть в копируемый оригинал, понять его идею, содержание, рассмотреть особенности техники живописи автора, его колорит, тональность, светосилу и основу основ — рисунок, композицию и особен-

ности технических приемов живописца...» [4, арк. 8, 10].

Постійне вивчення зразків світового мистецтва, самоперевірка досвідом великих майстрів минулого були прищеплені П. Чистяковим усім найкращим учням, що було надійною гарантією на шляху до вдосконалювання.

І. Селезньов успішно навчався в Академії мистецтв і вже в 1882 році за академічні роботи одержав велику золоту медаль і закордонне відрядження на три роки. 1883 року він виїхав за кордон – до Рима, по дорозі відвідав Відень та Мюнхен; пробув у Італії до 1886-го. Художник вивчав твори мистецтва в музеях і картинних галереях Відня, Мюнхена, Верони, Падуї, Віченци, Венеції, Болоньї, Парми, Флоренції, Рима, Неаполя, Помпеїв, Салерно, Равенни, а також побував на о. Сицилія в Мессіні, Таорміні, Катанії (Катальє) і Палермо. Художник захоплюється мистецтвом Греції і Риму, пише багато етюдів і ескізів на теми з античного життя. Саме в Італії розквітнув і зміцнів талант І. Селезньова. Його картини з римського життя експонувалися на європейських виставках – у Римі, Лондоні, Парижі та інших містах.

Найдовше І. Селезньов перебував у Римі, де працював над своїми творами. Звідти в Петербург художник відправив дві свої найкращі картини: «В Помпеї» (1886, куплена для Музею російського мистецтва в Петербурзі, де вона перебуває і донині) та «Останній акорд» (1885, Алупкінський палац-музей). У Римі він спілкувався з художниками Бакаловичем, братами Сведомськими, Семирадським, Савінським, Аскназі, зав'язав тісну дружбу з відомим іспанським художником Ф. Праділло.

Про творчі методи живописця Ф. Праділло в І. Селезньова було багато цікавих спогадів, якими він ділився зі своїми студійцями: «В своих воспоминаниях об Италии Ив. Ф. нередко рассказывал о испанском художнике Прадилья, – писал Ф. Масютин, – с которым встречался и был знаком. Прадилья писал большие картины на исторические темы. О нем упоминается в Истории живописи Мутера. Интересно, что свои большие картины Прадилья

прописывал акварелью; по утрам он (вместо утренней зарядки) писал натюрморты» [15, арк. 14].

Після повернення з Італії до Києва, художник цілком віддався творчій і педагогічній роботі. І. Селезньов був запрошений викладачем рисунка та живопису до рисувальної школи М. Мурашка. Варто підкреслити, що на початок своєї педагогічної діяльності він мав репутацію художника з усталеними естетичними поглядами і широким світобаченням. Григорій Світлицький в автобіографічних спогадах, описуючи своє навчання у школі М. Мурашка, надає цікаву, але все ж таки дитячу характеристику І. Селезньову-педагогу: «Преподавателями были художники: Платонов, Селезнев и Пимоненко. Чаще всех посещал классы Н. К. Пимоненко. По своей фигуре и одежде выделялся И. Ф. Селезнев. Шикарно всегда одетый, полный, с большими приподнятыми кверху усами, скорее всего, походил на какого-нибудь министра. О Селезневеве мы знали, что он написал какую-то картину, за что получил золотую медаль» [6, с. 124].

Варто внести уточнення, І. Селезньовим, у період викладання у Київській рисувальній школі М. Мурашка, була написана значна кількість живописних творів, серед них: «Звичайна історія», «Князь» (з опери «Русалка»), «Кобзар Остап Вересай», «Картопляне поле», а також чимало пейзажів і портретів. Насамперед неабиякий успіх здобули його портрети київського художника М. Пимоненка, Олі Терещенко (рано померлої дочки Івана Миколайовича), Б. Менчинського, А. Боряківського, дружини художника Віри Платонівни, Олени Костянтинівни (дружини М. Мурашка) та її дочок – Лідії і Олени та ін. Крім того, І. Селезньов брав участь у здійсненні проекту А. Прахова по розчищенню древніх фресок і розписів на місцях втраченого живопису в Кирилівській церкві та Софійському соборі. Також він брав участь у розписах Покровської церкви на Солом'янці (за проектом архітектора Ніколаєва). Ці твори, які збереглися до нашого часу, дають уявлення про Селезньова як майстра монументального живопису.

Згодом, як відомо, І. Селезньов брав діяльну участь в організації Київського художнього училища і викладав з перших років його існування до 1917-го [3] живопис в «натуральном, фигурном, головном, масочном, nature-morte и этюдном» класах і читав історію живопису та скульптури [3б, арк. 3], а з 1911 до 1914 року виконував обов'язки директора училища [3а, ф. 93, оп. 2, спр. 7, арк. 16–17; 42]. З доброзичливістю згадує І. Селезньова його учень по Київському художньому училищу Карпо Трохименко: «Найбільшим авторитетом серед учнів користувався художник Іван Селезньов, хоч він не писав картин, як Пимоненко, не брав участі на виставках. Але всі знали, що він закінчив Академію із закордонною командировкою аскетичною картиною “Вечір в Помпеї”. Можливо, що <причина> цьому <була> його зовнішність» [10, с. 148]. Але К. Трохименко помилявся, І. Селезньов багато працював творчо, брав активну участь у художніх виставках і загалом у культурно-мистецькому житті міста. Він був членом мистецьких товариств (Київського товариства заохочування художників, Київського товариства художників (був одним з організаторів), Київського товариства художніх виставок, Київського літературно-артистичного товариства, гуртка так званих «весенников», Київського товариства старожитностей та мистецтва), представляв свої твори на виставках (наприклад, на 1-й весняній виставці картин (Київ, 1893), 3-й весняній виставці картин (Київ, 1895), виставці літературно-артистичного товариства (Київ, 1904), 2-й виставці картин київських художників (1908), виставці картин, етюдів і ескізів художників-киян (Київ, 1910), 1-й виставці картин у Кременчуці (Кременчук, 1914), 8-й виставці картин київських художників (Київ, 1916), першій періодичній виставці картин, влаштованій Київським художнім училищем (Київ, 1917), виставці картин Київського Товариства художників (Київ, 1918) та ін.). Крім того, твори І. Селезньова експонувалися й на пересувних академічних виставках у Петербурзі, Ризі, Одесі, Казані, Києві. Художник плідно працював творчо в різних жанрах. Він створює галерею портретів історичних осіб – М. Кочубея,

І. Тургенєва, О. Пушкіна («Прощай свободная стихия» та «О. С. Пушкин в Гурзуфі»); пише портрети своїх друзів і знайомих – художників Ф. Данилова і Х. Платонова, почесного попечителя Київського художнього училища С. Могильовцева, Т. Крамської, лікаря Г. Квятковського та ін. Крім того, І. Селезньов цікаво розробляє в своїй творчості тему бандуристів і козаків: «Козак у дорозі», «Бандурист біля хати», «Козак Мамай на відпочинку» та «Козак в дозорі»; звертається до теми народних казок «Русалка» («В море царевич купает коня»), «Іван-царевич», «Витязь на розпутті» та ін.

Багатогранність Селезньова-художника віддзеркалювалася і в мистецько-педагогічній діяльності. Так, цінні свідчення про його педагогічні засади, принципи побудови, наприклад, постановочних натюрмортів та характеристику творчості митця ми знаходимо в спогадах його учня по Київському художньому училищі Б. Рибченкова: «О богатых постановках Ивана Федоровича Селезнева я уже был слышан. На низких столах, покрытых потертой парчой и линиями шелками, любил маститый художник разместить сложный натюрморт из восточных кувшинов, старинных блюд с отделкой из эмали, зеркал в серебряной замысловатой оправе, шкатулок красного дерева, страусовых перьев и много другого в том же антикварном духе. Работы Селезнева мы видели на художественных выставках Киева. На небольших полотнах и акварельных листах Ивана Федоровича все выглядело удивительно просто: серое небо, кусты под ветром, сочная зелень полей, излуцина реки, отливающая серебром, на горизонте кобальтово-синие дали. Эти мастерски написанные пейзажи волновали какой-то особой, “селезневской”, задушевностью, когда кажется, что все это ты пережил и написал сам. В училище ходили рассказы о том, что Иван Федорович, начиная день, не побрившись, не надев чистой сорочки и свежего галстука, за кисти не возьмется, за мольберт не станет. Любил дарить цветы хорошеньким студенткам, но... без влияния на оценки. Селезнев советовал нам прежде всего сохранять верность натуре, но “если

ваша живопись похожа будет на отражение в зеркале – считайте, работали зря”. “Искусство – это трепет души”, – любил повторять он. Таким в моей памяти остался милый, добрейший русский художник Иван Федорович Селезнев» [7, с. 33]. (До речі, так будував постановочні натюрморти талановитий аквареліст, викладач Одеського художнього училища Г. Ладиженський).

І. Селезньов успішно викладав не тільки в Київському художньому училищі, але й одночасно в Політехнічному інституті (з 1898 р. як позаштатний, а з 1899 до 1920 року – як штатний викладач рисунка) [3]. У 1920 році у віці шестидесяти чотирьох років художник за станом здоров'я був змушений залишити викладання, але будучи талановитим педагогом, він не зміг довго залишатися без улюбленої справи, та й матеріальне становище його було важким, тому вже через декілька років І. Селезньов повертається до педагогічної практики – викладає рисунок у Київському будівельному технікумі (1923–1928 рр.). (До речі, саме там він близько познайомився з відомими київськими архітекторами О. Кобелевим та В. Осьмаком, з яких написав першокласні портрети). У цей же час І. Селезньов створює власну школу-студію, яка приваблювала багато молодих художників, а також охочих навчитися живопису і рисунку. Він мав найцінніші якості справжнього педагога – терпіння і мудрість, дар живописця, високу ерудицію, які доповнювалися такими людськими чеснотами, як душевність і доброта. Усі ці якості сприяли високому авторитету Селезньова-викладача. Серед студійців І. Селезньова – художники В. Лимаренко, Ф. Масютін, Д. Марьямчин, Л. Коростишевський, І. Варзар; мистецтвознавці О. Малашенко (згодом стала директором Київського музею російського мистецтва), Я. Затенацький (з часом доктор мистецтвознавства, професор), інженер-будівельник Б. Ухов, Л. Кияницина (згодом відома майстриня художньої кераміки), Б. Сандомирська, В. Хворостецький та ін.

Я. Затенацький яскраво описує у своїх спогадах приміщення студії і сам навчальний процес: «Мы вошли в довольно просторную, уютную комнату, которую Митя на-

звал – Это наша студия – На стенах были картины, портреты, этюды пейзажей и здесь же учебные гипсовые слепки частей человеческой головы, и фигуры, кисть руки, ступня ноги и орнаментов, цветов и фруктов. На столиках и специальных подставках стояли гипсовые и бронзовые фигурки животных: лошадей, коров, овец и др.» [4, арк. 4]. І далі: «Во время занятий, когда студийцы работали: одни рисовали с гипсов, другие с натуры, копировали оригиналы, третьи писали составленные Иваном Федоровичем натюрморты, он был в постоянном движении, от ученика к ученику, делая меткие замечания, иногда и сам присаживаясь поправляя их работы» [4, арк. 7].

Педагогічний талант І. Селезньова виявлявся у тому, що він майже від самого початку з надзвичайною точністю визначав індивідуальні можливості кожного, здібності та рівень обдарування і уподобання своїх учнів. Він прагнув, щоб учень досконало оволодів ремеслом і одночасно розвивав творчі можливості майбутнього художника, його приховані внутрішні сили, оскільки був глибоко переконаний, що лише поєднання високої професійності, майстерності і щирого ставлення до мистецтва може зробити з нього справжнього творця прекрасного.

І. Селезньов, ставлячи перед учнями задачу, зовсім не вимагав бездумного її копіювання, а прагнув навчити бачити її основні, головні властивості і вміти через ту або іншу пластично виражену форму передати зовнішній вигляд моделі, її внутрішній стан, навчав уважно її вивчати. З перших кроків навчання він прагнув розвинути в своїх учнях художній смак, застерігаючи від всього галасливого, манірного, химерного. Він був супротивником поверхового ставлення до роботи. Вказівки його були завжди влучними, зрозумілими і важливими. Він умів направляти думку і невмілу ще руку учня на правильний шлях в оволодінні зображальної грамоти. Тому просте вивчення гіпсової фігури або натурника при вмілому керівництві І. Селезньова набувало в очах його учнів значення живої справи.

На своїх заняттях художник впроваджував навчальні методики П. Чистякова. Сам

він про це писав так: «У меня на дому учатся юноши, их немного, больше десяти учеников не беру, – им я постоянно говорю о П. П. Чистякове, как о великом и незаменном учителе, продолжая проповедовать его ученье, его взгляды на технику живописи, его взгляды на искусство» [16, с. 552]. І що цікаво, він, як і його вчитель, багато спілкувався з учнями, «сипав» афоризмами, висловами, повчальними сентенціями (наприклад, «Работа над картиной, ее исполнение, начинается позже когда, собственно, творчество кончено. “Картина кончена, когда она начата”, сказал Уистлер. Конечно, и чисто живописную работу нельзя исполнять механически, но это уже другое; другие заботы, другие огорчения. Живопись робких не любит. Художник должен быть смелым» [15, арк. 10], «А живопись, эта такая задача, что если за два часа найдены в гармонии два лежащие рядом разные по цвету пятна, то это уже успех. К этому надо всегда стремиться и тогда будет живопись» [4, арк. 14]). У процесі навчання Селезньов прагнув розвинути в майбутнього художника образне мислення і цілісне бачення всього, що його оточує в житті.

Добре розуміючи свого вихованця, І. Селезньов сприяв усіма педагогічними засобами формуванню його творчої індивідуальності й смаку. Але він завжди вказував учням на їхні помилки і яким шляхом їх позбутися – це шлях серйозної художньої освіти. Він був високопрофесійним і вимогливим викладачем. Я. Затенацький щодо цього зауважує: «Иван Федорович был очень требователен и суров, когда речь заходила об искусстве и настоящей школе для художника...» [4, арк. 7] і вчив своїх студійців: «Учитесь видеть не только глазами, но и умом и сердцем... Для зрения художнику необходимы больше душевный, нежели физический взгляд» [4, арк. 7]. І. Селезньов ставив максимальні вимоги перед своїми учнями в опануванні мистецької грамоти: «Поймите, сказал он, обращаясь ко всем: я предъявляю к вам максимальные требования, иначе нельзя; нельзя занижать нормы искусства. Но вы должны удовлетворяться своей работой по мере достижения и продвижения к лучше-

му. Важно не стоять на месте и ни в коем случае не пятиться назад...». І далі: «А, где в искусстве начало и где конец? Есть простое по исполнению и более сложное, но все важно, и, если хотите трудно, если предъявлять максимальные требования» [15, арк. 12; 6]. Прагнення вчителя завжди добиватися більшого і ніколи не задовольнятися досягнутим у своїй творчості служило для учнів прикладом того, що бажанням і наполегливою працею можна досягти успіху.

Як зазначалося вище, І. Селезньов надавав неабиякого значення у навчальному процесі копіюванню творів старих майстрів. Я. Затенацький про це згадував: «...Конечно, продолжал Иван Федорович копировать художников наших современников и не представляет особых трудностей, так как в современной живописи все открыто и цвет, и свет, и рисунок, и композиция, а у старых мастеров XVII–XVIII и ранних веков, все эти элементы скрыты под покровом многочисленных прописок и так называемых лессировок и перекрытий лаком.

Вот задача копииста в таких условиях и заключается, прежде чем копировать, постараться основательно изучить по книгам особенности техники живописи старых мастеров, начиная от изучения художественных материалов, холста, доски, красок, масел, лаков, разбавителей, а потом и грунтовки, рисунка, подмалевка, прокладок, прописок, самой живописи и наконец постичь секреты лессировок, которые у крупных мастеров давали изумительные результаты.

– Посмотрите, например, повнимательней на портреты таких русских великих портретистов XVIII века, как Левицкий, Боровиковский, Рокотов и др. Вот отправьтесь в бывшую галерею Терещенко, ныне Русский музей, или в Киевский городской музей, ныне исторический музей им. Т. Г. Шевченко – художественный отдел, там увидите вы работы этих блестящих мастеров портретной живописи.

І студійці Івана Федоровича после такой лекции своего учителя старались выполнить его советы и на следующем

заняття делились своїми впечатлениями между собой и с Иваном Федоровичем, а он, сияющий хвалил своих учеников, что не забывали его советов» [4, арк. 10–11].

І. Селезньов мав ґрунтовну мистецьку освіту, знав добре історію західноєвропейського і особливо російського мистецтва, був обізнаний з рівнем і досягненнями сучасного мистецтва (хоча у своїй творчості і педагогічній діяльності залишався вірним ідеям і принципам свого вчителя П. Чистякова). Під час занять І. Селезньов проводив бесіди-лекції з мистецтва, які мали неабиякий вплив на формування естетичних поглядів його учнів, підвищували їхній загальний рівень культури. Про освіченість свого улюбленого вчителя писали його студійці Я. Затенацький і Ф. Масютін. «Я впервые был слушателем изумительного рассказчика, подлинного мастера рассказа, больше того, артиста, – зазначав Я. Затенацький. – Его красивая, изящная русская речь лилась, как удивительная песня, о высоком назначении искусства и призвании художника, о славных именах русского и мирового изобразительного искусства» [4, арк. 6]. Селезньов багато розповідав студійцям і про своє навчання в Академії мистецтв, її професорів, учнів, художні виставки.

Ф. Масютін також згадував про енциклопедичні знання свого вчителя (до речі, між ними склалися близькі дружні стосунки): «Современник и друг чуть ли не всех наших крупных художников [він був добре знайомий з І. Рєпіним, В. Полєновим, В. Сєровим, М. Врубелем, М. Бруні, В. Борисовим-Мусатовим, В. Савінським, М. Антокольським, П. Свєдомським, В. Котарбінським та з багатьма іншими митцями. – О. С.] живший долго за границей, в Италии (в командировке после окончания академии) – он поражал нас – учеников – своими энциклопедическими сведениями в области искусства. Мы называли его живой историей русской живописи» [15, арк. 1].

І. Селезньов добре знався на російській і західноєвропейській літературі, історії, тонко відчував поезію. Це певною мірою позначилося на його творчості. Під час занять він часто читав вірші, уривки з творів улюб-

лених письменників. (До речі, К. Брюллов нерідко проводив саме таким чином свої уроки в Академії). Я. Затенацький писав: «Обладая изумительной памятью Иван Федорович, на занятиях студийцев, мог прохаживаясь по комнате артистически, с большой художественной выразительностью, читать поэмы и стихи А. С. Пушкина, или М. Ю. Лермонтова, произведения Н. В. Гоголя, и других русских писателей и поэтов. Мы любили эти минуты и часы, в которые как-то особенно хорошо работалось, поэтому и сами часто просили Ивана Федоровича что-либо нам прочитать или рассказать и он всегда откликался на просьбы студийцев и зажигал их творческое воображение, яркими художественными образами, – творений великих русских художников слова» [4, арк. 8].

Про високий авторитет Селезньова-педагога свідчить той факт, що Петербурзька Академія мистецтв неодноразово запрошувала його очолити кафедру живопису (остання пропозиція надійшла в 1926 році, коли художнику було 70 років) [9, с. 3]. Але художник любив свій рідний Київ і прожив у ньому все своє життя. Показовим є той факт, що об'єднання художників ім. І. Ю. Рєпіна клопотало перед ВУЦВКом «о назначении персональной пенсии художнику Ивану Федоровичу Селезневу за его весьма продолжительную и полезную педагогическую и художественную деятельность, воспитавшую ряд значительных художественных сил, среди которых числятся такие имена как: Сергей Костенко, Александр Мурашко, Виктор Замирайло, Аристарх Лентулов и другие» [14]. До переліку учнів Івана Федоровича слід додати прізвища таких художників, як О. Курінний, Г. Дядченко, Г. Світлицький, А. Маневич, В. Андреєв, Б. Рибченков, В. Седляр та багато ін.

Безумовно, Селезньов-педагог відіграв важливу роль у становленні багатьох художників, які навчалися у нього в школі М. Мурашка, Київському художньому училищі та його студії. «Для нас он важен и ценен, как художник, как знающий, хороший преподаватель искусства и добрый отзывчивый человек», саме так охарак-

теризував свого улюбленого вчителя Ф. Масютін [15, арк. 2]. І. Селезньов був хранителем і провідником найкращих традицій академічного навчання.

Крім викладацької роботи, І. Селезньов завжди плідно працював творчо. Варто зазначити твори художника, виконані в період існування його студії. Це переважно портрети: М. В. та О. В. Бондаревих, В. Пашкова, О. Забелло-Пашкової, племянниці художника А. Іванової, літературознавця М. Калиновича, професора політехнічного інституту І. Кириєнка, мистецтвознавця, професора Київського театрального інституту Д. Соколова, О. Малащенко, актриси Київської філармонії Л. Рудської та автопортрети.

На жаль, вивчення творчості цього талановитого і цікавого художника значною мірою ускладнено тим, що багато його картин загинули – перший раз від пожежі в квартирі, коли згоріли всі роботи, написані у закордонному відрядженні: етюди, ескізи, портрети, пейзажі; вдруге – під час Великої Вітчизняної війни. С. Рябічева зазначає: «Мистецька спадщина, яка збереглася, дозволяє зробити висновок про те, що найбільш повно його майстерність виявилась у портреті. Жанр реалістичного портрета займає провідне місце у творчості митця. Написані в різні періоди, портрети Селезньова, прості й суворі за композицією, точні й місткі за психологічною характеристикою образів. “Простота у мистецтві – якість, яка пізнається найвище і найважче за все”, – стверджував художник. В його портретах нема нічого такого, що б слугувало поверховому ефекту. В їх основі лежить пильна увага до особи, прагнення проникнути в глибини людської душі. Пензель Селезньова відтворив сучасників, серед яких провідне місце займають видатні діячі культури, представники передової інтелігенції Києва – художники, архітектори, вчені, лікарі, колекціонери, актори» [8, с. 28]. Дійсно, І. Селезньов створив цілу галерею портретів, які мають свій неповторний стиль, образність, за якими легко можна визначити авторство художника.

Загалом, творча і педагогічна діяльність І. Селезньова заслуговує на монографічне дослідження.

Додаток. Спогади П. Мусієнка про І. Селезньова.

[15а, 31–34.

Документ подається із незначними редакторськими правками].

Іван Федорович Селезньов був дивним рідкісним оригіналом в житті і мистецтві. Особа він безспорно цікава. З першого знайомства з ним з'являлось почуття глибокої пошани і симпатії. Складалось враження, ніби цього чоловіка я давно знав і чекав зустрічі. А це тому, що спадщина його творчості: картини, портрети, пейзажі лишались завжди живі, на високому професійному рівні академічного живопису.

Перше моє знайомство з художником відбулося в жовтні 1928 року. Будинок на вул. Рейтарській 35 нічим не примітний. Ось і двері квартири. Звоню і хвилююсь. Чутно, як шелестить ланцюжок, потім гремить важкий залізний засов. Відкривається щілина дверей. В ній голова старого, не високого на зріст, діда, волосся сиве, як сніг. Верхню губу закрили білі вуса, стирчать, як у Петра Великого. Очі прижмурені дивляться на мене кріз окуляри.

– Ви до кого? – запитує.

– До Івана Федоровича, – відповідаю.

– Очі дідуся здивовано і тривожно зблимали, старечі зморшки набігли на лоб.

– А ви хто, – запитав він.

– Студент Межигірського художньо-керамічного інституту.

– Знаю таких! Заходьте! Сідайте!

З тісного передпокою зайшли в досить простору кімнату. Стіни увішані портретами і пейзажами в старовинних позолочених рамах. Поміж ними бачу картини царевичів в парчевих кунтушах. На мольберті полотно з рисунком вуглем: «Пушкін на березі Чорного моря». В кутку кімнати за ширмою, низький столик, на ньому порожній графинчик, чарка та хвіст обгризеного оселедця. Дід бідно живе.

Перше враження – я в квартирі старого вчителя. Біля вікна за мольбертами працюють два приватні учні. Узнаю їх, це Бела Сандомірська та Володимир Хворостецький. Вони йдуть мені назустріч, вітаємось. Це пом'якшує перші хвилини неловкості непрошеного гостя.

APXIB

– То ви цього господина знаєте? – запитує Іван Федорович учнів. – От і добре. Яка мета вашого візиту?

– Подивитись ваші картини і портрети – чемно вклоняючись відповідаю я.

– Директор інституту в Межигір'ї – Василь Седляр – мій давній учень по художній школі. Проте тепер він до мене не заходить, загордився. Кераміка, ну що ж, діло стояще. Давно, півсторіччя тому, в Римі була мода малювати квіти на вазах керамічними фарбами. Я там теж пробував свої сили в кераміці, в угоду знатним дамам.

Бесіда затягнулась більш як на годину. Прощаючись з симпатичним господарем дому, я запросив його приїхати пароплавом до нас в Межигір'я на етюди. Враження від живопису і діда Івана Федоровича було сильне. Пам'ятним воно лишилося на все життя.

На обличчя і сухорляву постать художника лягла страшна перевтома. Восьмий десяток років він живе на світі самотньо по інерції, автоматично, як і багато його сучасників – життєлюбів, людей XIX віку. Він по-своєму важко пережив події революцій. Його цікавило головне питання: а що ж буде далі? Від людського озлоблення його врятував філософський склад мислення і мудрість селянського сина.

В роки його життя минули гострі і складні соціальні конфлікти, характерні брожінням ідей, боротьбою між реалістичними і антиреалістичними течіями в мистецтві, в цих умовах визначився складний шлях розвитку самобутнього таланту Селезньова.

Архівні джерела та література

1. Гинзбург І. В. Школа П. П. Чистякова // Вопросы художественного образования. Тематический сборник научных трудов / Академия художеств СССР. Ордена трудового красного знамени Институт жи-

вописи, скульптуры и архитектуры. – Вып. IX : Материалы по истории русской и советской художественной школы (вторая половина XIX века); отв. ред. проф. И. А. Бартенев. – Ленинград : отпеч. на ротационном Института им. И. Е. Репина АХ СССР, 1974. – С. 37–54.

2. Гинзбург И. П. П. Чистяков и его педагогическая система. – Ленинград ; М. : Искусство, 1940. – 203 с.

3. Державний архів м. Києва (далі – ДАК). – Ф. 18, оп. 2, спр. 238, 62 арк.

3а. ДАК. – Ф. 93, оп. 2, спр. 91, 46 арк.

3б. ДАК. – Ф. 93, оп. 2, спр. 7, 65 арк.

4. Затенацкий Я. П. Иван Федорович Селезнев. Спогади. Автограф (1960–1970-ті рр.). – Центральный державный архив высших органов власти та держуправління України (далі – ЦДАМЛМ України), ф. 1125, оп. 2, спр. 27, 4–17 арк.

5. Масютин Ф. Памяти учителя Ивана Федоровича Селезнева / передмова до публікації архівного документу О. Сторчай // Художня культура. Актуальні проблеми: наук. вісник / Інститут проблем сучасного мистецтва Академії мистецтв України. – К., 2008. – Вип. 5. – С. 495–518.

6. Новітчук В. Автобіографічні спогади Григорія Світлицького // Студії мистецтвознавчі. – 2009. – Чис. 1. – С. 118–134.

7. Рыбченков Б. Киевское художественное. Рассказ-воспоминание // Искусство. – М., 1985. – № 1. – С. 29–33.

8. Рябічева С. Иван Федорович Селезнев // Образотворче мистецтво. – 1986. – № 6. – С. 27–29.

9. 45-летний юбилей И. Ф. Селезнева // Киевская правда. – 1927. – 19 октября. – С. 3.

10. Сторчай О. Карпо Трохименко: спогади про Київське художнє училище (публікація архівного документа) // Студії мистецтвознавчі. – 2008. – Чис. 1 (21). – С. 143–157.

11. Сторчай О. Художня студія І. Селезньова. Спогади Я. Затенацького // Мистецтвознавство України : зб. наук. пр. / редкол. : А. Чебикін (голова) та ін.; ІПСМ НАМ України. – К. : Муз. Україна, 2010. – Вип. 11. – С. 246–258.

12. Толстова Л. Иван Селезнев // Музейний провулок. – 2007. – № 2 (8). Липень – грудень. – С. 46–53.

13. Турченко Ю. М. І. Мурашко: нарис про життя, творчість і педагогічну діяльність. – К. : Державне видавництво образотворчого мистецтва і музичної літератури УРСР, 1956. – 36 с.: іл. + [6] л. іл.

14. ЦДАМЛМ України. – Ф. 166, оп. 5, спр. 426.

15. ЦДАМЛМ України. – Ф. 1125, оп. 2, спр. 284, 22 арк.

15а. ЦДАМЛМ України. – Ф. 990, оп. 1, спр. 195, 40 арк.

16. Чистяков П. П. Письма, записные книжки, воспоминания. 1832–1919. – М. : Искусство, 1953. – 594 с.

РЕЗЮМЕ / SUMMARY

Автором статті зроблено спробу реконструювати педагогічну діяльність київського художника, першокласного портретиста, талановитого викладача Івана Федоровича

ОКСАНА СТОРЧАЙ. ПЕДАГОГІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ ІВАНА ФЕДОРОВИЧА СЕЛЕЗНЬОВА

І. Ф. Селезньов з групою діячів літератури і мистецтва у своїй майстерні в м. Києві.
ЦДАМЛМ України. – Ф. 1125, оп. 2, спр. 329

У Помпеї. 1914. Поштова листівка з картини І. Селезньова. з дарчим написом автора
Єлизаветі Василівні Гладишевській. ЦДАМЛМ України. – Ф. 138, оп. 1, спр. 3

APXIB

Портрет хлопчика (Зусман ?). 1935, полотно, олія. На зображенні у верхньому правому кутку авторський напис: «Доброму другу / Елене Семенове / Зусман / от автора». ЦДАМЛМ України.
Колекція: І. Ф. Селезньов. Публікується вперше

Летаргічний сон боярина Дмитра Юрійовича Красного. 1882, полотно, олія.
Сумський художній музей ім. Н. Онацького

ОКСАНА СТОРЧАЙ. ПЕДАГОГІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ ІВАНА ФЕДОРОВИЧА СЕЛЕЗНЬОВА

Дождовою осінню. 1918, полотно, олія.
Сумський художній музей ім. Н. Онацького

APXIB

Двоє. 1926, картон, олія. Зі збірки С. М. Даниленка.
На звороті авторський дарчий напис: «Память сердца, ты сильней /
Разсудка памяти печальной... / Другу Леночке / 22 Дек. 1926 / от Селезнева».
ЦДАМЛМ України. Колекція: І. Ф. Селезньов. Публікується вперше

Натюрморт. Фрукти. Дерево, олія. Зі збірки С. М. Даниленка.
ЦДАМЛМ України. Колекція: І. Ф. Селезньов. Публікується вперше

ОКСАНА СТОРЧАЙ. ПЕДАГОГІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ ІВАНА ФЕДОРОВИЧА СЕЛЕЗНЬОВА

Селезньова (1856–1936) за спогадами його учнів. Усе своє життя І. Селезньов викладав – у славній рисувальній школі М. Мурашка, Київському художньому училищі, Політехнічному інституті та в інших архітектурних і технічних навчальних закладах Києва, а в 1920–1930-х роках мав власну художню студію. Поки що не знайдено зафіксованих на папері теоретичних і методичних викладок, навчальних програм Селезньова-педагога, його конспектів, проте збереглися спогади його учнів і насамперед його студійців – Я. Затенацького і Ф. Масютіна, П. Мусієнка, завдяки яким і можна скласти загальне уявлення про методи та принципи викладання художника. У своїй творчій і в мистецько-педагогічній діяльності І. Селезньов провадив у життя передові ідеї художньої творчості і художнього виховання молоді, сприйняті ним в майстерні П. Чистякова. Додатком до статті є публікація архівного матеріалу – спогадів мистецтвознавця, художника-кераміста, інженера-технолога П. Мусієнка про І. Селезньова.

Ключові слова: Іван Федорович Селезньов – викладач, школа М. Мурашка, Київське художнє училище, художня студія І. Селезньова.

The author of the article tried to reconstruct the teaching career of Kyiv artist, an excellent portrait painter and a talented teacher Ivan Seleznev (1856–1936) by the memories of his students. All his life I. Seleznev was teaching in a well known M. Murashko Drawing School, Kiev Art School, Polytechnic Institute and other architectural and technical educational institutions of Kyiv and in 1920–1930's he had his own studio. Written theoretical and methodological papers, curriculum programs of Seleznev as a teacher, his lecture notes have not been found as yet but the memories of his students and especially his studio students – J. Zatenatskiy and F. Masyutin, P. Musienko, have been preserved and due to them we can make a general idea about the artist's methods and principles of teaching. In his creative and artistic and educational activities I. Seleznev brought to life progressive ideas of art and art education to young people which he had taken in P. P. Chistyakov studio. Archival materials, published memoirs of art critic, artist, ceramist, engineer P. Musienko of I. Seleznev are added in the Appendix of this article.

Keywords: Ivan Seleznev a teacher, a professor, Murashko School, Kiev Art School, I. Seleznev art studio.

Автором статті сделана попытка реконструировать педагогическую деятельность киевского художника, первоклассного портретиста, талантливого преподавателя Ивана Федоровича Селезнева (1856–1936) за воспоминаниями его учеников. Всю свою жизнь И. Селезнев преподавал – в славной рисовальной школе Н. Мурашко, Киевском художественном училище, Политехническом институте и в других архитектурных и технических учебных заведениях Киева, а в 1920–1930-х годах имел собственную художественную студию. Пока еще не найдены зафиксированные на бумаге теоретические и методические изложения, учебные программы Селезнева-педагога, его конспекты, однако сохранились воспоминания его учеников и в первую очередь его студийцев – Я. Затенацкого и Ф. Масютина, П. Мусиенко, благодаря которым и можно составить общее представление о методах и принципах преподавания художника. В своей творческой и художественно-педагогической деятельности И. Селезнев проводил в жизнь передовые идеи художественного творчества и художественного воспитания молодежи, воспринятые им в мастерской П. Чистякова. Приложением к статье является публикация архивного материала – воспоминаний искусствоведа, художника-керамиста, инженера-технолога П. Мусиенко об И. Селезнев.

Ключевые слова: Иван Федорович Селезнев – педагог, школа Н. Мурашко, Киевское художественное училище, художественная студия И. Селезнева.